

הלכות יום הכיפורים, מסכת יומא עח : [4 שעות-]

נעילת הסנדל

רקע

בגדרי איסור נעילת הסנדל, יש לברר שתי נקודות :
א. הגדרת סנדל.

ב. האם האיסור ביום הכיפורים תלוי בהגדרה פורמאלית של סנדל, או בתחושת עינוי.
הגדרת סנדל משמעותית גם לדין חליצה וגם לדין הוצאה בשבת, ולכן חובה ללמוד בנוסף לסוגייתנו גם סוגיה במסכת שבת וגם סוגיה במסכת יבמות. בין הסוגיות ישנן סתירות, ולכן צריך ללמוד תחילה כל סוגיה בנפרד, ואחר כך לחבר את כולן יחד.

מקורות

- א. עח-עח : "אמר רב מנשיא בר תחליפא אמר רב עמרם... אם מחמת סכנת עקרב מותר"
שבת סה :-סו. "מתני' הקיטע... ור' יוחנן בן נורי מטהר" [ניתן לדלג במשנה על דין סומכות וכסא]
יבמות קא. משנה
קב :-קג. "באנפילא חליצתה פסולה כו'... האי מגין והאי לא מגין"
קג : "סנדל של עץ... במחופה עור ודברי הכל"
ב. תוס' ד"ה הקיטע
רי"ף ב.ב. : ב-ב : באלפס, "אבעיא להו מהו לצאת בסנדל של שעם... כריך סודרא אכרעיה ונפיק"
בעל המאור ב. באלפס ד"ה וסנדל
רי"ן ד"ה מהו, הלכך, ומיהו, ואיכא
ג. רמב"ם הלי שבת פי"ט הט"ו
הלי יבום וחליצה פי"ד הלי ו, יח-יט
הלי שביתת עשור פי"ג הלי ז-ח
ד. שלטי הגבורים ב : באלפס אות א
ה. שו"ע סי' תריד סעי' ב-ד ומשנה ברורה [בעיקר : ס"ק ה, יב-יג, טו]

הסבר הסוגיה

"אני ראיתי את רבי יהושע בן לוי שיצא בסנדל של שעם ביום הכיפורים" [גמ' לח :].

הגמ' מביאה שאלה שנשאלה קמיה דרבי אלעזר, האם מותר לצאת בסנדל של שעם ביום הכיפורים. את שאלת הגמ' ניתן להבין באחת משתי דרכים :
א. השואלים הסתפקו בהגדרת "סנדל", האם סנדל העשוי משעם מוגדר כסנדל. לשאלה זו יש נפקא מינה גם בהלכות חליצה, האם ניתן לחלוץ בסנדל של שעם.
ב. השואלים ידעו שסנדל של שעם אינו מוגדר כסנדל ואין לחלוץ בו, שאלתם היתה בגדרי עינוי ביום הכיפורים. האם יש איסור נעילת סנדל – וסנדל של שעם אינו מוגדר כסנדל, ומותר לנעלו ביום הכיפורים, או שיש חיוב ללכת יחף – ואסור לנעול סנדל של שעם.
מתוך דברי השואלים שהסתפקו האם היתר סנדל של שעם הוא אף בתענית ציבור, משמע כאפשרות השניה, כיוון שאין סברא לומר שיהיה מותר בתעניות לנעול דבר המוגדר כנעל.

רבי יצחק בר נחמני מעיד שראה את רבי יהושע בן לוי שיצא בסנדל של שעם משמע שסנדל של שעם אינו מוגדר כסנדל, ואין חיוב ללכת יחפים ביום הכיפורים. הגמ' מקשה על רבי יהושע בן לוי מברייתא על משנה במסכת שבת [סו.]. המשנה אומרת: "הקיטע יוצא בקב שלו דברי רבי מאיר ור' יוסי אוסר", הברייתא מוסיפה: "ושוין שאסור לצאת בו ביום הכיפורים". מבינה הגמ' שרבי מאיר ור' יוסי חולקים בהגדרת "מנעל". רבי יוסי סובר שרק מנעל של עור מוגדר כמנעל, קב של קיטע עשוי מעץ, ולכן אינו מנעל אלא משאוי, ואסור מהתורה לצאת בו לרשות הרבים. רבי מאיר סובר שאף מנעל של עץ מוגדר כמנעל, ולכן מותר לקיטע לצאת לרשות הרבים בקב שלו. מהברייתא הסוברת שאף לרבי יוסי, הסובר שקב אינו מוגדר כמנעל ואף על פי כן אסור לצאת בו ביום הכיפורים, מוכיחה הגמ' שיש חיוב ללכת יחפים ביום הכיפורים. מתרץ רבא, שרבי מאיר ורבי יוסי אינם חולקים בהגדרת מנעל, ולכולי עלמא קב של קיטע מוגדר כמנעל, ולכן אסור לצאת בו ביום הכיפורים, הם נחלקו באיסור דרבנן של הוצאת הקב מחשש דילמא משתמיט ואתי לאתויי ד' אמות ברשות הרבים. מוכח מגמ' זו, שאסור לצאת ביום הכיפורים בסנדל בלבד, וכל דבר שאינו מוגדר כסנדל מותר ללבושו. כמו כן מוכח מהגמ' שנעל שאינה מעור מוגדרת כנעל, ולכן אף קב של קיטע מוגדר כנעל. החילוק בין קב, שאסור לצאת בו ביום הכיפורים, לבין שעם, דהיטני, דהוצי, דבילי וסודר כרוך על כרעיו, שמותר לצאת בהם ביום הכיפורים, אינו מפורש בסוגיה, וצריך תלמוד.

מסקנת סוגייתנו סותרת שתי סוגיות אחרות, סוגיה במסכת שבת, וסוגיה במסכת יבמות. בגמ' בשבת [סו.] אומר שמואל שרבי מאיר הוא התנא ששנה את המשנה: "חלצה... בסנדל של עץ... חליצה כשרה". לפי דברי רבא בסוגייתנו, אף רבי יוסי מודה לדין זה, כיוון שלדעתו סנדל של עץ מוגדר כסנדל, והאיסור לקיטע לצאת בקב שלו הוא מדרבנן בעלמא. הגמ' ביבמות [קב:] מביאה ברייתא האומרת: "חלצה... בסנדל של שעם ושל סיב בקב הקיטע... חליצתה כשרה". אומרת הגמ' שברייתא זו אליבא דרבי מאיר ולדעתו כל דמגין מוגדר כנעל, ומותר לחלוץ בו, רבי יוסי האוסר לקיטע לצאת בקב, פוסל חליצה במנעלים אלו. מוכח מגמ' זו שרבי מאיר ורבי יוסי נחלקו בהגדרת סנדל, רבי יהודה סובר, שרק מנעל מעור מוגדר כנעל, ורבי מאיר סובר שכל מנעל המגן על הרגל מוגדר כנעל. גמ' זו סותרת את סוגייתנו, המבארת שאין מחלוקת בין רבי מאיר לבין רבי יוסי בהגדרת סנדל.

ר"י [בתוס' ד"ה הקיטע] מאמץ את סוגייתנו כנקודת מוצא, ועל פיה מפרש את שתי הסוגיות האחרות. ר"י מחדש, שלמרות שרבי יוסי ורבי מאיר לא נחלקו בהגדרת נעל, אלא בחשש דרבנן שמא יטלטל ד' אמות ברשות הרבים, למחלוקתם יש נפקא מינה מהתורה בדין חליצה. בחליצה יש דין "נעלו" – הראוי לו", נעל שיש חשש שמא תשמט ממנו אינה ראויה לו, ואין יוצאים בה ידי חובת חליצה. סנדל של שעם, סיב וקב של קיטע מוגדרים כסנדל – לרבי מאיר מותר לחלוץ בהם, ולצאת בהם לרשות הרבים בשבת, לרבי יוסי אסור לחלוץ מהם מהתורה, כיוון שאינם נעליים הראויים לו, ואסור לצאת בהם לרשות הרבים מדרבנן, מחשש שמא יפלו ויטלטלם ברשות הרבים. ר"י אינו מבאר את דין נעילת הסנדל ביום הכיפורים, אבל המסקנה העולה מדבריו מחודשת. על פי שיטת ר"י נעל העשויה משעם, סיב וכד' מוגדרת כנעל, ואף על פי כן מותר לצאת בה ביום הכיפורים. נראה להסביר שלדעת ר"י איסור נעילת הסנדל אינו תלוי בהגדרה פורמאלית, אלא יש חיוב להתענות בהליכה, והליכה עם נעל שאינה ראויה לו מוגדרת כעיוני. משמעות הדבר, שאסור לצאת ביום הכיפורים בכל נעל המגינה על הרגל וראויה להליכה, ואין להתייחס לחומר שממנו הנעל עשויה.

בעל המאור [ב. באלפס] והרמב"ן [במלחמות שם. שיטה זו מבוארת יותר בחי' הר"ן (שבת סו. ד"ה גמ' אמר רב הונא)] חולקים על הסברו של ר"י, ולדעתם הסתירה בין הסוגיות נובעת ממחלוקת אמוראים בפירוש

מחלוקת רבי מאיר ורבי יוסי. רבא [בסוגייתנו] מפרש שרבי יהודה מודה לרבי מאיר שקב מוגדר כסנדל, ומחלוקתם באיסור דרבנן שמא יטלטל ד' אמות ברשות הרבים, שמואל [שבת סו.] מפרש שרבי יהודה חולק על רבי מאיר, ולדעתו קב אינו מוגדר כסנדל, שרק סנדל מעור מוגדר כסנדל. בעל המאור מסיק את המסקנה המתבקשת, וכיוון שרבא חולק על שמואל הלכה כרבא שהוא בתרא. לדעת רבא כל נעל המגינה על הרגל מוגדרת כנעל, מותר לחלוץ בה, מותר מהתורה לצאת בה לרשות הרבים, ואסור לצאת בה ביום הכיפורים. שיטת רבי יהושע בן לוי שיצא בנעל של שעם היא אליבא דרבנן קמאי, ואין הלכה כך. מותר לשיטת בעל המאור לצאת רק כשסודר כרוך על כרעיו ד"הא ודאי תענוג בעלמא ולא מנעל ומותר לכתחילה".

הרמב"ן מקבל את פירושו של בעל המאור אבל חולק על מסקנתו, כיון שלדעתו אין הלכה לא כרבי מאיר ולא כרבי יהודה אלא כרבנן. שיטת רבנן מובאת בברייתא במסכת שבת [סו.] האומרת: "דתניא סנדל של סיידין טמא מדרס ואשה חולצת בו ויוצאין בו בשבת דברי רבי עקיבא **ולא הודו לוי**". רבי עקיבא סובר שסנדל של סיידיים העשוי מעץ מוגדר כסנדל וחולצים בו, וחכמים אינם מודים לו כיוון שלדעתם סנדל מעץ אינו מוגדר כסנדל.

הרמב"ן מבסס את הסברו על המשך הגמ'. הגמ' מביאה שתי דעות מיהו התנא שאינו מודה לרבי עקיבא "אמר רב הונא... מאן לא הודו לו רבי יוסי, רבא [גרסא דידן] "רב יוסף" אבל הרמב"ן והר"ן גורסים "רבא" אמר מאן לא הודו לו רבי יוחנן בן נורי דתנן כוורת של קש ושפופרת של קנים רבי עקיבא מטמא ורבי יוחנן בן נורי מטהר". רב הונא סובר כשמואל, שרבי יוסי חולק על רבי מאיר, ולדעתו סנדל העשוי מעץ אינו מוגדר כסנדל, רבא לשיטתו, שרבי יוסי מסכים עם רבי מאיר בהגדרת סנדל, אינו יכול לקבל את הסברו של רב הונא, ומבאר שהתנא החולק על רבי עקיבא הוא רבי יוחנן בן נורי. כיוון שהמשנה נקטה בלשון רבים "לא הודו לו" משמע שחכמים סוברים כרבי יוחנן בן נורי. על פי הבנת הרמב"ן, רב הונא פוסק כרבי יוסי, שרק סנדל של עור מוגדר כסנדל ורק בו ניתן לחלוץ. סנדל של עץ ושל שעם אינם מוגדרים כסנדל, ואף על פי כן אסור לצאת בהם ביום הכיפורים [וישיון שאסור לצאת בו ביום הכיפורים – יומא עח:]; כיוון שאסור לצאת בדבר המגן על הרגל, אפילו אינו נעל. רב הונא כריך סודרא אכרעיה ונפיק, כיוון שסודרא אינו מגן, ורק בו מותר לצאת ביום הכיפורים. רבא חולק ולדעתו הלכה כאמוראים שיצאו בסנדל של שעם, שמותר לצאת ביום הכיפורים בדבר המגן שאינו מוגדר כנעל. רבי יוסי סובר שקב של קיטע מוגדר כנעל ואסור לצאת בו, אבל אין הלכה כרבי יוסי אלא כרבנן הסוברים שרק נעל מעור מוגדרת כנעל, ורק בה אסור לצאת ביום הכיפורים.

רש"י במסכת שבת [סו.] ד"ה ור' יוחנן בן נורי מטהר] מפרש בדרך אחרת את שיטת רבי יוחנן בן נורי: "ולי נראה סנדל של סיידין של קש הוא ור' יוחנן בן נורי מטהר בכלי קש דלאו עץ נינהו ור' עקיבא כעץ חשיב להו דקשין הן". המחלוקת בין רבי עקיבא לר' יוחנן בן נורי אינה מחלוקת בכל מנעל המגן על הרגל, אלא בנעל של עץ בלבד. גם רבי עקיבא וגם ר' יוחנן בן נורי סוברים שרק נעל של עור או נעל של עץ מוגדרות כנעל, מחלוקתם בנעל של קש, רבי עקיבא סובר שקש הוא עץ, ור' יוחנן בן נורי סובר שקש אינו עץ.

על פי הבנת רש"י, רבי מאיר סובר שכל נעל המגינה על הרגל מוגדרת כנעל [כך עולה מהגמ' ביבמות קג:]. רבי יוסי אליבא דרב הונא סובר שרק נעל מעור מוגדרת כנעל, ואליבא דרבא סובר שכל נעל המגינה על הרגל מוגדרת כנעל. חכמים סוברים כר' יוחנן בן נורי שרק נעל מעור או מעץ מוגדרת כנעל, והלכה כחכמים.

הרמב"ם בהלכות שבת [פ"ט הטו] פוסק: "אין הקיטע יוצא בקב שלוי" – קב מוגדר כמנעל, ורק מדרבנן אסור לצאת בו. בהלכות יבום וחליצה [פ"ד ה"ח] פוסק הרמב"ם: "אם חלצה... במנעל של שיער או של סיב או של שעם או של עץ... חליצתה פסולה" – נעל של עץ אינו מוגדרת כנעל, והחולצת בו חליצתה פסולה. בהלכות שביעת עשור [פ"ג ה"ז] פוסק הרמב"ם: "אסור לנעול מנעל

וסנדל אפילו ברגלו אחת ומותר לצאת בסנדל של שעם ושל גמי וכיוצא בהן וכורך אדם בגד על רגליו ויצא בו שהרי קושי הארץ מגיע לרגליו ומרגיש שהוא יחף".

מפשטות פסקי הרמב"ם משמע, שאין קשר בין הלכות שבת לבין הלכות חליצה לבין הלכות יום הכיפורים. בחליצה יש הלכה של נעל, ורק נעל מעור מוגדרת כנעל. בהלכות שבת אין הלכה של נעל אלא של דרכי לבוש, וכל מלבוש שדרך ללבושו, מותר מהתורה לצאת בו בשבת. בהלכות יום הכיפורים אין הלכה של נעל אלא של עינוי, ומותר ללכת רק בנעל "שקושי הארץ מגיע לרגלו" נצ"ע כיצד הרמב"ם מפרש את הסוגיות, ועיין בשו"ת פנים מאירות ח"ב סי' כח].

סיכום

נחלקו הראשונים בגדרי איסור נעילת הסנדל. הרמב"ן ובעל המאור סוברים שהאיסור מתייחס רק לנעל המוגדרת מבחינה פורמאלית כנעל. הרמב"ן סובר שרק נעל מעור מוגדרת כנעל, רש"י סובר שנעל מעור ונעל מעץ מוגדרות כנעל, ובעל המאור סובר שכל נעל המגינה על הרגל, אפילו נעל שעם, מוגדרת כנעל. ר"י והרמב"ם סוברים שאיסור נעילת הסנדל ביום הכיפורים אינו מתייחס להגדרה פורמאלית, אלא לתחושת עינוי.

הלכה

השו"ע [סי' תריד סעי' ב] פוסק שאסור לנעול ביום הכיפורים נעל מעור, ומותר לנעול נעל גמי, קש, בגד ושאר מינים. אליה רבה [סק"ב. מובא במשנה ברורה סק"ה] מחמיר כרש"י שאף נעל של עץ אסורה. שו"ת פנים מאירות [ח"ב סי' כח] פוסק על סמך דברי הרמב"ם, שאסור לצאת בנעל שאינו מרגיש בה שהוא יחף. המשנה ברורה [סק"ה] מצטט דעה זו, ופוסק: "והנה אף שאין למחות ביד המקילין אחרי שהשו"ע ורוב אחרונים מקילין בזה מכל מקום מי שאפשר לו נכון להחמיר בזה ולילך באנפלאות של בגד כנהוג".

בזמננו שאחוז גבוה מהנעלים עשויות מחומרים סינטטיים, יש לדון בשאלה זו מחדש. האם הקביעה שרק נעל מעור מוגדרת כנעל היא גזרת הכתוב הנלמדת מהפסוק [יחזקאל טז, י] "ואנעלך תחש", או שהיא נובעת ממצייאות שעור הוא החומר המועדף לעשיית נעליים. לפי האפשרות השניה אסור ללכת ביום כיפורים בכל נעל שרגילים ללכת בה בקביעות. למעשה, צריך שאלת חכם [עייין בהערות של הרב נבנצאל למשנה ברורה סי' תריד, ומקראי קדש לר' משה הררי הל' יום הכיפורים, שפוסקי זמננו מכריעים שמותר ללכת בכל נעל שאינה עשויה מעור].